॥श्रीगुरुविषयता।पुस्तकप्रारंभीयपत्रमिदं।श्रीरस्तु॥

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीजगदंबायैनमः॥ ॥बुद्धिर्नामकश्चिदात्मविशेषगुणः तद्व्यवस्थिति
पु.स.वि.प.प. १ श्चघटमहंजानामीत्याकारकपामरसाधारणोऽसावेविषयिकाउक्तधर्मिग्राहकप्रतीत्या स
घटादिविषयकत्वेनैवतदवगाहनात्। घटादिनिष्ठतद्विषयकत्वंचतत्प्रतियोगिकसं
४५ बंधविशेषः। सचप्रतियोगित्वादिवत्स्वरूपानतिरिक्तएवक्लृप्तेनस्वरूपेणैवोपप
त्तौअतिरिक्तकल्पनायाअनवकाशात्। नचतादृशसंबंधस्यज्ञानस्वरूपतावि
विषयस्वरूपतावास्वीक्रियतइत्यत्रविनिगमनाविरहादुभयस्यैवसंबंधता
कल्पनेइतिगौरवापेक्षयालाघवात्संबंधत्वेनातिरिक्तविषयताकल्पनमेवोचित

मितिवाच्यं। विषयतायाः विषयस्वरूपत्वे विषयेण संमतस्याधाराधेयभावानुपप
त्तेः ज्ञानस्वरूपताया एवतस्याउपगंतव्यत्वात्। अभेदेप्याधाराधेयभावोपगमे घटा
दिज्ञानविषयतावान् घट इतिवत् घटो घट इति प्रतीत्यापत्तेः। न च विषयतात्वाव
च्छिन्ना निरूपिताधिकरणतैव घटयोरनुपपत्तेन तु घटत्वावच्छिन्नाधिकरणतेति॥
नायमतिप्रसंग इतिवाच्यं। तदवच्छिन्ननिरूपितत्वस्यैतदाश्रयनिरूपितत्वस्य च विल
च क्षणस्य दुर्वचत्वात्। अस्तु वा विनिगमनाविरहादुभयमेव विषयत्वं तथापि तादृशो।
भयस्य क्लृप्तत्वात्। अतिरिक्तविषयतायास्तत्र ज्ञानादिसंबंधतायाश्च कल्पनापेक्ष
यातदुभयस्य ज्ञानादिसंबंधताकल्पने गौरवानवकाश इति सिद्धान्तानुयायिनः॥

गुरुविषयता। नव्यास्तु। विषयत्वं पदार्थान्तरमेव न तु स्वरूपसंबंधविशेषः तथाहि। ज्ञानविषयतायाः ज्ञानात्म
२ २स्यापि कत्वे ज्ञानाधिकरणकाले ज्ञानविषयतापत्तेः कालनिष्ठतत्संबंधस्य स्वरूपानतिरिक्तत्वात्।
स्वा एवं मे भावेन समं प्रतियोग्यनुयोगिभावरूपज्ञानसंबंधस्यापि स्वरूपानतिरिक्तत्वया
स्वा घटादिज्ञानस्य घटादिविषयकत्ववत् भावविषयकत्वापत्तिः कालादौ ज्ञानसंबंधस्या धर्म
तिरिक्तत्वेन च विनिगमनाविरहाद्वि[redacted]षयनिष्ठतत्संबंधस्यातिरिक्तत्वसिद्धिर्नि[redacted] ष
हैवेति। एवं विषयतायाः ज्ञानस्वरूपत्वे घटपटादि[redacted]समूहालंबनात्मकैकज्ञानी क
य घटपटादीनां विषयनिष्ठविषयतानामैक्यं[redacted]तादृशज्ञानानां घटत्वपटत्वावच्छि [redacted]तया
न्न घट[redacted]पटादिनिष्ठविषयताकतया भ्रमत्वापत्तिः। तस्मादिति धर्मावच्छिन्नतन्निष्ठ २

पिअ ४

विषयताश्चाश्रित्य बुद्धेरेव भ्रमत्वात् तादृश ज्ञानानंतरं पटत्वेन घटं जानामीत्याकारकानुव्यवसाया

विषयताक पत्तेश्च। पटत्वावच्छिन्न घटादि निष्ठ ज्ञानस्यैवैतादृशानुव्यवसाय विषयत्वात्। न च तादृश

३ कथ्य समूहालंबनीय घटपटादि विषयतायाः [illegible] पि सा विषयता घटत्वावच्छिन्न विषयतात्वेन

वर्त्तते घटे एव पटत्वावच्छिन्न विषयतात्वेन पटे एव वर्त्तते अतो न दृश्य बुद्धेर्भ्रमत्वापत्तिः [illegible] तादृश तिर्यो ता४

तद्वे धर्मिसत्त्वावच्छिन्न विषयतात्वेन तदृ [illegible] तियो विषयताप्रतियोगिन एव ज्ञानस्य

भ्रमत्वात्। न चैवं समूहालंबनानंतर मुक्तानुव्यव [illegible] साय प्रसंगः। पटत्वावच्छिन्न वि

षयतात्वेन घटादि वृत्ति विषयताप्रतियोगिनो ज्ञानस्य तद्विषयत्वादिति वाच्यं। य

तः पटत्वावच्छिन्न विषयतात्वेन घटादि वृत्तित्वे हि तद्रूपावच्छिन्न विषयतानिरूपित

ये २

गुरुविषयता ३ घटादिनिष्ठाधिकरणताकत्वं तादृशीयाधिकरणतायां स्मिन्नुद्देश्यविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपिता ऽधिकरणता
तोनातिरिक्तातदा तादृश्याज्ञानीयघटादिनिष्ठविषयतायामपि तादृश्याधिकरणताक
त्वमक्षतमेव अ[redacted]तिरिक्ता चेत्तर्हि किमपराद्धं विषयतेति। विषयतायाः विषयस्वरू मातिरिक्ता २
पत्वे च घटत्वप्रकारक[redacted]प्रमानिरूपितायाः पटत्वप्रकारकप्रमानिरूपितायाँ विष य्यघटादि
क्यप्रसंगे तायाः ऐक्येन घटत्वप्रकारकप्रमा[redacted]यां पि प्रमत्वापत्तिः एवं घटवद्भूतलं घटसूतलसं
श्च योगा इति ज्ञानयोरविशेषापत्तिः। विषयाणां तत्तदात्मकविषयतानां चाविलक्ष
न्नच णत्वात्। [redacted] प्रथमज्ञाने संबंधविधया भासमानसंयोगस्य संबंधोप्यधिकोभा

अ ३

३

इत्यत

रूपे सेतेन तु समूहालंबनैः चरमज्ञाने एवोभयोर्वैलक्षण्यमित्यपार्थ्यमतं [redacted] सम्यक्। संयोगा य
दिप्रतियोगिक [redacted] संबंधमात्रस्यापि समूहालंबने संभवात्। नच संयोगसंसर्गक
विशिष्टबुद्धौ संयोगः स्वरूपत एव भासते नतु संयोगत्वेन संसर्गतापन्नस्यापि संब
स्वरूपतो धतया भानाभ्युपगमात् उक्तसमूहालंबने च संयोगत्वेन संयोगो भासत इति संयोग
धिक त्वरूपविषयभानाभावाभ्यामेव तयोर्विशेष इति वाच्यं। एवमपि घटवद्भूतलं संयोग
स्य घटभूतलसंयोगा इति ज्ञानयोर्विशेषानिर्वाहात्। घटवद्भूतलमिति ज्ञानस्य
घटप्रकारकत्वमेव घटविशेष्यकोक्तसमूहालंबनाद्विशेष इति चेत् घटप्रकारकत्वं हि

घटनिष्ठप्रकारताप्रतियोगित्वं घटविशेष्यकत्वं च घटनिष्ठविशेष्यताप्रतियोगित्वं तत्र च ज्ञानी
यप्रकारताविशेष्यतयोः प्रकारविशेष्याभ्यामनतिरिक्ततया उक्तहेतुद्वये पि घटविशे ८२
ष्यकत्वं उक्तसमूहालम्बनस्यापि घटप्रकारकत्वं दुर्वारमेव घटात्मकयोस्तन्निष्ठप्रका
रताविशेष्यतयोरभेदान्मते भिन्नत्वात्। यदि चातिरिक्ते तदा सिद्धं नः समीहितं प्रकारताविशेष्यत
योर्विषयतात्मकत्वात् इति। यत्तु मासमानमानं प्रतियोगित्वं प्रकारत्वं तादृशवैशिष्ट्या वैशिष्ट्य
नुयोगित्वं विशेष्यत्वं न विषयतारूपमिति। तदसत्। उक्तसमूहालम्बनस्यापि
घटप्रतियोगिकवैशिष्ट्यविषयकतया घटप्रकारतापत्तेः। संयोगादिरूपस्य क

कं नु भ्वे

धिकरणसंबंधेनद्रव्यत्वादिमत्त्वमस्यद्रव्यत्वादिप्रकारकत्वोपपत्तेः। भूतले घट इत्यादि

ज्ञानस्यामूर्तत्वाद्यनुयोगिकसंयोगादिविषयत्वया मूर्तत्वादिविशेष्यकत्वापत्तेः। गु क

णादौ संयोगादिसंबंधेन घटादिमत्त्वमस्य गुणादिविशेष्यत्वानुपपत्तेश्च। अथ वास्तव

तादृशवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वानुयोगित्वेन प्रकारताविशेष्यते यनोक्तदोषावकाशः

अपितु वैशिष्ट्यप्रतियोगितयातस्तु योगितयोश्च भासमानत्वमेव प्रकारत्वे विशे

ष्यत्वे चेति चेन्न। प्रतियोगितयेत्याद्यंशे तृतीयार्थस्य दुर्व[illegible]त्वात्। भासमानत्वस्य च

ज्ञानविषयतात्मकतया प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्वसिद्धेश्च। यत्तु विषयत्वं

८

गुरुविषयता
८

नैकेवलं ज्ञानस्वरूपं [redacted] नापि विषयस्वरूपं अपि तु ज्ञानविषयोभयस्वरूपं अतः प्रा
गुक्तदोषानवकाशः। तथाहि। घटपयर्विद्यादिसमूहालंबनीयघटादिनिष्ठउक्तज्ञानघ
टाद्युभयात्मकविषयतायाः घटत्वावछिन्नत्वेन पटादिनिष्ठतज्ञानपटाद्युभयात्म
कपटत्वावछिन्नविषयतानात्मकत्वयानतादृशज्ञानस्य भ्रमत्वापत्तिः। न चोपदर्शि
तविशिष्टधीसमूहालंबनयोरविशेषप्रसंगः। तादृशसमूहालंबनस्य तथावि
धविशिष्टबुद्धिनिरूपिततज्ञानघटात्मकप्रकारताकनिरूपकत्वेन विषयतावै
लक्षण्यस्य सत्वादिति। तदप्यसत्। घटपटाविषये तादृशसमूहालंबनात्मक

८

ज्ञानस्य तज्ज्ञान [redacted] घटोभयात्मक पटत्वावच्छिन्नविषयताघटकत्वेन पटत्वावच्छिन्न घटनि
ष्ठतज्ज्ञान घटोभयात्मक विषयताघटकत्वेन च घटनिष्ठायां तज्ज्ञानीयनिष्ठाविषयताल
न्निरूपकत्वेन त्वमत्वापत्तेर्दुर्वारत्वात् । अथ [redacted] तद्धर्मावच्छिन्नविषयताशालितज्ज्ञा
नं तद्विषयकमित्युच्यत इति स्वीक्रियते । एवं च तद्धर्मावच्छिन्नविषयताशालित्वेन तद्ध
र्मान्धिकरणवृत्तिर्या विषयता तत्सतितयोगिकत्वमेव त्वमत्वमुपदर्शितसमू
हालम्बने च पटत्वावच्छिन्नविषयतायास्तज्ज्ञान [illegible] पटासूभयपर्याप्ति [illegible] तपाते ४
नरूपेण तद्धर्मयात्मकविषयतानघटादिवृत्तिः घटादेस्तद्रूपाश्रयपटाद्या

गुरु विषय॰

या छिन्न२

८ त्मकविषयत्वासंबंधित्वात्। स्वाश्रयवैयक्तिसंबंधिन एव व्यासज्यवृत्तिधर्मपुरस्कारेण तदाश्र
यत्वादिति न तत्र मत्वाप्तिरिति चेन्न। परत्वादेर्विषयत्वात्स्वरूपातिरिक्तं नवा। आद्ये किमपरा
हं तद्रूपावच्छिन्नातिरिक्तविषयता या। आद्ये तस्य व्यासज्यवृत्तित्वानुपपत्तिः तत्स्वरूप
स्य प्रत्येकविश्रांतत्वात्। एवं तद्रूपेण घटवृत्तित्वं विषयतात्वेन घटादिवृत्तित्वादनतिरि
२ किम क्तं न वा। आद्ये परादिमतिरिक्तविषयतायाः। अंत्ये तद्रूपेण घटादिवृत्तित्वं ताहग्ज्ञा
नीयस्वात्मकविषयतायां अक्षतमेव। एवं जातिमान् घट इत्यादौ घटत्वाद्येके
कविषयवृत्तित्वे एकैकज्ञानीयविषयतायां ज्ञातित्वाद्यवच्छिन्नत्वं तदनवच्छि ६

द्वैविध्य१

२वि न्तराभ्यामनुपपन्नं। ज्ञानस्य विषयस्य चैद्वैध्यविरहात्। तथा च जातिमान् घट इत्याद्याकारकैकविषय
त्वादिविषयताशालिज्ञानात् तादृशज्ञानस्य विलक्षणविषयताशालित्वानुपपत्त्या विलक्षणप्रका शा
३य रतानुपपत्तिः। तस्माद्विषयतातिरिक्तैव। अथ विषयता विषये ऽनुयोगितारूपस्वरूपसंबंधः ज्ञाने
प्रतियोगितारूपस्वरूपसंबंधः तुल्ययुक्त्या ऽतिरिक्त एवोपगंतव्यः स्वरूपातिरिक्तत्वे ज्ञानविषनि न४
ण५ स ष्ठयोः संबंधयोरविलक्षणतापत्त्या ज्ञानस्येव विषयस्यापि सविषयकत्वं विषयवज्ज्ञानस्यापि तद्विषयत्व
मापद्येत। एवं विषयतया ज्ञानघटादिनिष्ठेन संबंधेन समं कालाभावादिनिष्ठत्वसंबंधस्यापि तत्स्व ह्रा
रूपतया ऽनतिरिक्तत्वेनैवै[illegible]लक्षण्यानुपपत्त्या कालाभावादीनामपि घटादिविषयत्वापत्तिः। एवं
तुल्ययुक्त्या तादृशसंबंधस्यापि संबंधः तत्संबंधादिव्यतिरिक्त एव स्वीकरणीय इत्यनवस्थित
संबंधधाराकल्पनप्रसंगः। एवं विषयतासंबंधौ ज्ञानस्य तदीयता नियमको निरूपकत्वाख्यः त

न१

कत्वापत्तिः। एवं घटज्ञानविषय ३

गुरुविषयता
७

संबंधविशेषस्वरूपतयाऽतिरिक्तः स्वीकरणीयः एवं तत्संबंधादिरपीति तत्रापि संबंधधारायां अनवस्था
पत्तिरिति चेत् क्षतिः। न हि प्रामाणिकाऽनवस्थाया दूषणत्वं। एवं विषयताव द्विषयितारूपः ज्ञा
नानुयोगिविषयसंबंधोऽतिरिक्त एव न तु विषयताप्रतियोगित्वमेव विषयित्वं विषयित्वमेवातिरिक्तं
.. तत्प्रतियोगित्वमेव वा विषयत्वमित्यस्यापि वक्तुं शक्यतया तयोर्द्वयोरेवातिरिक्तत्वासिद्धिरिति।
६न्य विषयता च विषयभेदाद्भिद्यते। अन्यथा घटपटादिक्रियादिसमूहालंबनीयघटपटादिनिष्ठविषयताया ऐ
क्यप्रपूर्वोक्तरीत्या तादृशज्ञानस्यापि प्रमात्वापत्तिः घटाद्येकैकविषयकज्ञानीय एकैकवृत्तिविष
तिरिक्ते यतातः समूहालंबने नानाविषयवृत्त्यैकैकविषयताकल्पने प्रसंगेन गौरवाच्च। अस्मन्मते। समू
हालंबने कृत्स्नप्रत्येकज्ञानीयविषयतानामेवोपगमात् ज्ञानभेदेन विषयताभेदमानाभावात्।
एतेन घटऽत्या[redacted]दिविशिष्टबुद्धेर्विशेषणविशेष्यभावापन्नेषु घटघटत्वादिषु एकैकाव विषयताः ७

च नतु विशेष्यनिष्ठा विशेषणनिष्ठा स्वविषयताभिन्नाभिन्नेतिमतं हेयमिति विशेष्यनिष्ठया वि
शेष्यतात्मकविषयतया समं विशेषणतन्निष्ठप्रकारतात्मकविषयताया अभेदस्यासंभवद्यु
क्तिकत्वात् तथा सति तादृशबुद्धौ घटप्रकारकत्वघटत्वविशेष्यकत्वयोरापत्तेः। न च प्रका
रताविशेष्यतयोः विषयतारूपत्वे एवेयमनुपपत्तिः सैव तु नास्ति अपि तु पदार्थांतरे एव तयो
४य विषयतात्वे मानाभावादिति वाच्यं। विशेषनिष्ठातिरिक्तविषयतानां त्वेव विषयतात्वक त्र[redacted]०
ल्पना[redacted]मपेक्ष्य विषयवृत्तित्वेन क्लृप्तानां प्रकारताविशेष्यतानां विषयतात्वकल्पन
स्यैव न्याय्यत्वात्। नतु निर्विकल्पकीयाप्रकारताविशेष्यताभिन्नत्वे नोभयसिद्धा
या विषयताया विशिष्टज्ञानस्यापि सैव विषये संबंधः तत एव विशिष्टबुद्धेरपि तद्वि

उ॰वि॰
८

ता१

यकत्वनिर्वाहोस्तु किंप्रकारतादीनां विषयत्वोपगमेन। प्रकारतादीनां विषयतानात्म
कत्वेपि तद्वैलक्षण्यस्य ज्ञानवैलक्षण्यसंपादकत्वेन कस्मिन्हि रोधः स्यादियमेव। प्रकारतावि पि
शेष्यतयो विषयतात्वानुपगमे व्याप्य[illegible]पक्षविशेष्यकपरामर्शीयव्याप्यविषयतानि
रूपितपक्षविषयतात्वाद्यवच्छिन्नत्वेनानुगमय्यानुमितिहेतुत्वासंभवात्। कारणताबाहुल्या सं
पत्तेः। निर्विकल्पकीयविषयतायाः परस्परनिरूप्यनिरूपकभावविरहात्। एवं सं
सर्गज्ञानस्यानुपनायकतामते उपनीतभानं प्रत्युपनायकज्ञानस्य तत्प्रकारक
त्वेन तद्विशेष्यकत्वेन च हेतुताद्वयप्रसंगः। मन्मते तु प्रकारताविशेष्यते संसर्गाभि
२म न्नविषयतात्वेनानुगम्य एकहेतुताकल्पनसंभवात्। एवं निर्विकल्पकीयविष

८

नाया विशिष्टबुद्ध्युपगमे घटत्वादिनिर्विकल्पकादिव[redacted]ज्जातित्वादिना घटत्वादिज्ञा
नादपि स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारिकाया घटस्त्याद्याकारक विशिष्टबुद्धेरापत्तिः। न
च स्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौ तद्विशेष्यकतज्ज्ञानत्वेन हेतुत्वान्नोक्तदोष इति वाच्यं। तथा यं२
सति जातिर्घटश्चेत्यादिनोक्तो हृदइत्यादि विशिष्टबुद्धौ [redacted]
ऽनुपपत्तेरिति। यत्तु विशिष्टबुद्धिविषयता विशेष्यमात्रवृत्तिः न तु विशेषणेपि सामा
नाभावात् न त्वविनिगमनाविरहः घट इत्यादिज्ञानानंतरं घटं जानामीत्याद्यनुव्य
मं सायेन घटरूपविशेष्येण सह ज्ञानस्य संबंधावगाहनात् घटादिरूपविशेष्ये ज्ञानस्य विषयतात्म
कसंबंधस्यावश्यकत्वात्। घटत्वं जानामीत्याद्यनुव्यवसायस्य तत्रासिद्धत्वेन तस्य घटत्वे

गुरुविषयता

विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वेन घटत्वत्वप्रकारकव्यवसायानंतरमेव तत्संभवात्। घटइत्यादिव्यव
१ क सायस्य च स्वरूपत एव घटत्वादिप्रकारतया घटत्वत्वाद्यप्रकारकत्वात्। ज्ञानांशे स्वरूपतो
घटत्वादिविशेषणकोऽनुव्यवसायोपि न तत्र संभवति। ससंबंधिकपदार्थप्रत्यक्षस्य किंचि
द्विशिष्टसंबंधिवैशिष्ट्यावगाहित्वनियमात्। न चायं घटइत्यादिव्यवसायानंतरं घटत्वेनेमं
जानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायेन घटत्वादिरूपविशेषणेनापि समं ज्ञानस्य संबं
धावगाहनात्तत्रापि विशिष्टधीविषयताभ्युपगम आवश्यक इति वाच्यं। यतस्तत्र ज्ञा
ती नान्वयि वैशिष्ट्यं न तृतीयार्थः अपितु द्वितीयार्थविषयतान्वयि घटत्वादिप्रकारकत्वं।
न च विषयतानिष्ठं घटत्वादिप्रकारकत्वं घटत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपकत्वं तदभ्युपग १

मप्येवं च विशेषणीभूतघटत्वादेर्विशिष्टधीविषयतासिद्धिः नि[illegible]देव प्रकारता या विषयता
विशेषात्मकत्वादिति वाच्यं । यतो विषयतानिष्ठं घटत्वादिप्रकारकत्वं न घटत्वादिनिष्ठप्रका
रतारव्यविषयतानिरूपकत्वं अपितु घटत्वाद्यवच्छिन्नत्वं अवच्छिन्नत्वं च प्रतियोगित्वकारण
त्वाधिकरणत्वादाविव विषयतादावपि घटत्वादेः संबंधविशेष एव स चातिरिक्तो ऽनतिरि
क्तो वेत्यन्यदेतत् । इयांस्तु विशेषः प्रतियोगित्वादावन्यूनानति[redacted] प्रसक्तत्वं अवच्छेद्या
वच्छेदकभावे तंत्रं न तु विषयतास्थले व्यधिकरणधर्मस्यापि विषयतावच्छेदकत्वा
त् । विशेषणौनिरूपितत्वमेव वा विषयतानिष्ठं तत्प्रकारकत्वं अस्तु वा विशेषणे विष
रता यतानिरूपितः प्रकारारव्य धर्मविशेषः तथापि तस्य विषयतात्वे ज्ञानप्रतियोगिक

निष्ठावच्छेदकता २

गुरुविषयता त्वाभावेन तद ४

१० वेचमानामावस्यातिरिक्त विषयतावादिनां प्राचीनैकदेशिनां मतं । तदप्यनुपाद्येयमेव ।
विशेषणस्य विशिष्टज्ञानाविषयत्वे तद्धर्म विशिष्टज्ञानादिनंतरं तद्धर्मविशिष्टज्ञानानुप
पत्तेः । विशिष्टबुद्धौ विशेषणविषयकज्ञानस्य हेतुत्वात् । भवन्मतेऽतद्विशिष्टज्ञानस्य त
द्विषयकज्ञानो [redacted] हेतुत्वात् । एवं विशिष्टज्ञानाद्विशेषणविषयकोपनीतभानस्याप्य
नुपपत्तिः तदुपनीतभानेन तद्विषयकज्ञानस्यैव हेतुत्वात् । एतादृशयुक्त्या विशेषणस्य
विशिष्टधीविषयतायां आवश्यकत्वे उक्तलाघवात्तन्निष्ठप्रकारतां ।सो एव विषयता
त्वसिद्धिरित्यवधेयं । अथ तद्विशिष्टबुद्धौ तदुपनीतभाने च स्ववृत्तित्वस्वप्रकारतान्य क
न्यतरसंबंधेन तद्विशिष्टा या विषयता तच्छालि ज्ञानत्वेन हेतुता वाच्या इत्थं च वि १

शेषणस्यविशिष्टतानाविषयत्वेपितद्विशिष्टतानातद्विशिष्टज्ञानांतरस्यतदु
पनीतभानस्यचनानुपपत्तिः।नचोपदर्शितकारणतावच्छेदककोटौअन्यतरसं
व बंधेनतद्विशिष्टस्यविषयतायांनिवेशेअन्यतरघटकभेदयोर्मिथोविशेषणवि
शेष्यभावेविनिगमनाविरहेणकारणताबाहुल्यमितिवाच्यं।एतस्माद्दृश्यान्य
तरस्यअन्यतरत्वेननसंबंधाता।पितुस्वरूपतएव।नन्वेवमप्यननुगमात्कारण संबंधाननुगमात्
ताधिक्यमावश्यकमितिवाच्यं।संबंधाननुगमेपितावन्निष्ठसंबंधतायाऐक्या
पगमेनतद्दोषानवकाशात्।अतएवसंबंधाननुगमेनदोषायेतिप्राचांप्रवादो
पि।नचैवमपिस्वप्रकारकत्वस्यघटितत्वोभयसंबंधेनतद्विशिष्टविषयतामपेक्ष्य

स्वघटितसंबंधेनतद्विशिष्टविषयतायार्द्धघेवनतद्विशिष्टबुद्ध्यादिजनकतावच्छेदकत्वसि
द्धेः निष्प्रत्यूहत्वायाविशेषणस्यापिविशिष्टधीविषयत्वेदुर्वारमेवेतिवाच्यं प्रकारता
यांविषयतात्वोपगमेघटत्वादिरूपेणघटादिविषयकस्मरणादौतथाविधज्ञानस्यघ
टत्वादिप्रकारतानिरूपितघटादिनिष्ठविषयताशालिज्ञानत्वेनघटादिनिष्ठवि
शेष्यतानिरूपितघटत्वादिप्रकारताशालिज्ञानत्वेनवाहेतुत्वेगौरवात् । अस्मन्म
तेचनैतादृशाविनिगमनाविरहावकाशः विशेष्यतानिरूपितप्रकारतायाः ज्ञा
नप्रतियोगिकत्वाभावेनपरंपरासंबंधेनैवतस्यांजनकतावच्छेदकत्वस्योपगंत
व्यतयातदपेक्षयाप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाःप्रतियोगितासंबंधेनजनकता ११

गौरवावतारस्तत्सिद्धौ तस्य विरोधित्वासंभवात् । घटवद्भूतलमित्यादिविशिष्टबुद्ध्यनंतरं भूतलं जानामीत्यनुव्यवसायवत् ४

वच्छेदकत्वे [redacted] र्ध्वयवस्यैव विनिगमकत्वात् । मैवं एकविशेषणज्ञानादिकारणतावच्छे
दक [redacted] त्वाघ्रुवेन प्रकारतायां विषयतात्वस्य ज्ञानप्रतियोगित्वस्य च सिद्धावेव द्वयोरन कु
स्मरणादिहेतुतायां विनिगमनाविरहावतारेणैव गौरवावतारात्तादृशगौरवस्य
त्व फलमुखत्वेनादोषत्वात् । यत्तु हि मुपजीव्य [redacted] घटं जानामीत्याद्याकारकस्य ज्ञा
सा नघटादिसंबंधिनोऽनुव्यवसायस्यापि सर्वानुभवसिद्धतया विशेषणेऽपि विषय
तात्मकसंबंध आवश्यकः । न च तत्र स्वप्रकारकविषयतात्वरूपपरंपरासंबंधेन व प्रतियोगि
शेनैव घटस्यानुव्यवसायेन गृह्यत इति वाच्यं । विशेषणीभूतघटादेरेव तादृशविशि
ष्टधीविषयः । न तु भूतलत्वादिरूपविशेष्यं भूतलं जानामीत्याद्यनुव्यवसायेन तु स्ववि

गुरुविषयता
१२

नोष्यकविषयताप्रतियोगित्वरूपमूतत्त्वादिनिरूपितपरंपरासंबंधएवज्ञानादेरिष्टत्वात्तस्या
पिसुवचत्वात्। विनिगमनाविरहेण विशेषणविशेष्ययोरुभयोरेव विशिष्टधीविषयतासिद्धे
निराबाधत्वादिति वदंति। विशेष्यताप्रकारतावत्संसर्गस्यापि विषयता विशेषात्मकत्वात्सं
सर्गस्यापि विशिष्टधीविषयत्वं। अत्रोच्छृंखलाः। संसर्गस्य विशिष्टधीविषयत्वे मानाभावः
घटइत्यादिज्ञानानंतरं समवायं जानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायस्यासिद्धत्वात्। ता
दृशानुव्यवसायस्य समवायत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितया समवायत्वप्रकारकज्ञाना
नंतरमेव तत्संभवात्। अथ विशिष्टबुद्धेः संसर्गानवगाहित्वे बाधबुद्धिप्रतिबंधकतायाः
व संसर्गविशेषानियंत्रित्वात्संभवात् कपालधर्मिकसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता
कघटाद्यभाववत्तानिश्चयस्य समानधर्मितावच्छेदकं किंचिदेव घटादिप्रकारकं ज्ञानं १२

कं १

प्रतिबध्यं न तु सर्वमित्यनुभवव्याकोपः। न च बाधप्रतिबंधकयोः तत्तत्संबंधविशेषनियंत्रित
स त्वानुरोधेन तत्प्रतिबध्यं धर्मितावच्छेदकबुद्धेः संबंधावगाहित्वात् सिद्धावपि निर्धर्मितावच्छेदकक
बुद्धेस्तथात्वं न युक्तिकमिति वाच्यं। निर्धर्मितावच्छेदककबुद्धेरपि ग्राह्यधर्मिकारतित्वेन ज्ञा ८२
नप्रतिबध्यतयाऽरतित्वज्ञानप्रतिबंधकतायाः संबंधविशेषनियंत्रितत्वानुरोधेन तत्रा
पि संबंधावगाहित्वस्यावश्यकत्वात्। एवं प्रमात्वभ्रमत्वयोः संबंधविशेषनियंत्रितत्वानुरोधेनापि
सकलविशिष्टबुद्धीनां संबंधावगाहित्वमावश्यकं। तयोस्तथात्वानुपगमे कपालविशेष्यक
घटादिप्रकारकं किंचिदेव ज्ञानं प्रमा तथाविधं च किंचिदेव ज्ञानं भ्रम इति प्रतीतिर्न स्यात्।
अपि तु कपालादेः समवायेन घटादिमत्तया तथाविधं सकलमेव ज्ञानं प्रमा स्यात्। संयोगा
दिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभाववत्तया तथाविधं सकलमेव ज्ञानं भ्रमः स्या

१७ दितिचेन्न।विशिष्टबुद्धेःसंबंधविषयत्वानभ्युपगमेतत्संस्थैनसंसर्गेणासमंप्रकारतायाःअवछेद्यावछेदकभावो
पगमात्बाधप्रतिबध्यतावछेदकस्यप्रमात्वस्यमैथिल्याःस्वसंबंधविशेषावछिन्नप्रकारताघटितत्वात्उक्तानुपपत्ति त्वे
वारणासंभवात्।नचप्रकारतानिरूपितसांसर्गिकविषयताश्रयत्वमेवसंसर्गस्यप्रकारतावछेदकत्वंअन्य
स्यतुर्यत्वादिरितिसंसर्गस्यविशिष्टधी[redacted]विषयत्वसिद्धिःनिष्प्रत्यूहैवेतिवाच्यं।प्रतियोगित्वादिनिरूपि
तायाश्चप्रकारतानिरूपितायाअपिसंसर्गनिष्ठावछेदकतायाःस्वरूपसंबंधस्वरूपत्वात्।पदार्थांतर
विषयता रूपत्वाद्वाविशेषात्मकत्वेपितद्रूपतायास्त्वक्लृप्तत्वात्।तस्माद्विषयतात्वस्यनिर्युक्तिकत्वान्नतद्विशावछेदक
ताविशेषणंचसंसर्गतापदार्थःनतुविषयताविशेषः।अथसंसर्गस्यविशिष्टबुध्याविषयत्वेतत्संसर्गिक
ज्ञानात्तद्विशिष्टबुद्धिरनुपनीतभानानुदयप्रसंगः।नचतत्तत्तयोरुत्पादस्यानुभविकत्वाभावाद्विशि
ष्टतिः।तथासतिस्वरूपतोमनस्त्वादिविशिष्टधीत्वकमनःपदाद्यधीनशाब्दबोधानुपपत्तेः।तथा
हिमनःपदात्स्वरूपतोमनस्त्वादिप्रकारिकाशाब्दधीर्भवत्यति।तत्रस्वरूपतजन्यकारकशक्तिज्ञानप १३

दार्थोपस्थित्यादिः कारणं। जातित्वादिना तत्प्रकारकशक्तिज्ञानादितो जातित्वादिनैव तत्प्रकार
कशाब्दबोधः स्यात् अन्यथा कदाचित् जातित्वादिना तत्प्रकारकः कदाचित् स्वरूपतस्तत्प्रकारकः
शाब्दबोध उत्पद्येत इत्यत्र नियामकाभावप्रसंगात् स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानपदार्थो
पस्थित्यादिकं च स्वरूपतस्तद्विषयकज्ञानं विना न संभवति स्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौ स्व
रूपतस्तद्विषयकज्ञानस्य हेतुत्वात्। स्वरूपतो मनस्त्वादिविषयकं निर्विकल्पकज्ञानं न सं
भवति अतीन्द्रियस्य निर्विकल्पकावेद्यत्वात् निर्विकल्पकस्य लौकिकत्वनियमात्। स्वरू
पतस्तत्प्रकारकज्ञानस्यापेक्षणे च तत्रापि तादृशज्ञानस्यापेक्षणीयतया अनवस्थाप्रसं
गः। अस्मन्मते च स्वरूपतः संसर्गविधया किंचिज्ज्ञाने मनस्त्वादिभानं स्वीक्रियते तेनोक्तकात्स्वरू
पतस्तत्प्रकारकज्ञानात् तथाविधशाब्दबोधोपपत्तिः। न चैवं स्वरूपतो निर्विकल्पजातिसंसर्गकज्ञानात्स्वरूप

तोनिखिलजातिप्रकारकज्ञानसंभवेनसार्वज्ञापत्तिरितिवाच्यं। फलबलात्कस्यचिदेवपदार्थस्यक
दाचित्संसर्गविधयाभानोपगमेनस्वरूपतःसंसर्गतयानिखिलजातिभानस्यकदाचिदप्यनु
पगमादितिचेन्न। तत्संसर्गकज्ञानस्यतद्विशिष्टबुद्ध्या। यज्जनकत्वेपिस्वरूपतोमनस्त्वप्रकार
कस्मरणमूलकतथाविधशक्त्यादिज्ञानात्तथाविधशाब्दबोधनिर्वाहात्। नचस्वरूपतस्त
त्प्रकारकस्मरणेस्वरूपतस्तत्प्रकारकानुभवस्यापेक्षितत्वात्तदसंभवेनतदसंभवइतिवा
प्र च्यं। पूर्वोत्तरप्रभवानुभवाहितसंस्कारादेवतथाविधस्मरणोपपत्तेः। नचजन्मांतरीयत
थाविधानुभवेपिपर्यनुयोगतादवस्थ्यात्। तत्रतत्प्राक्तनजन्मजाततथाविधानुभवा
हितसंस्कारमूलकस्मरणस्यगतित्वात्। जन्मप्रवाहस्यानादित्वेनतादृशानवस्थाया
अकिंचित्करत्वात्। अथवाजातित्वादिनामनस्त्वप्रकारकेतदुद्भवीयानुभवसंस्कारादे हित

वस्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणमुपपद्यते सामान्यतस्तत्प्रकारकस्मरणे तत्प्रकारकत्वैव ज्ञानसंस्का नै-
रयोः कारणत्वात्। स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मृतौ स्वरूपतस्तत्प्रकारकत्वेन तयोर्हेतुतायाअप्रामाणि
कत्वात्। नन्वेवं जातित्वादिना मनस्त्वादिप्रकारकस्मरणमात्रस्यैव स्वरूपतस्तत्प्रकारकत्वाप
त्तिरिति केवलं जातिमानित्याकारकस्मरणस्य विलोपप्रसंग इति वाच्यं। स्वरूपतस्तत्प्रका
उ रकस्मरणे उद्बोधकविशेषस्यैव नियामकत्वात्। मन इत्याद्याकारकं स्मरणं यत्रानुभवसि
द्धं तत्रैव तादृशोद्बोधकस्य फलबलेन कल्पनीयत्वात्। अन्यथा जातित्वेन स्वरूपतः मनस्त्व
प्रकारकक्रमिकानुभवद्वयाहितसंस्कारवतः पुंसोभवन्मतेपि स्वरूपतो मनस्त्वप्रकारक
पा जातिमानित्याद्याकारकस्मरणविलोपापत्तिः। न च जातित्वेन मनस्त्वप्रकारकसंस्कारात् स्वरू रा
पतो मनस्त्वप्रकारकस्मरणं न संभवति तत्र मनस्त्वांशे जातित्वभाने बाधकाभावादिति वा

प्रत्य०
१९

ति १

ऽयो तदंशे जातित्वमाने पि जौमत मनस्तस्याकार। कस्य तदंशो हि विविध विषयताशालिनः स्मरणस्य संभवात्।
यत्नतत्त्व जातित्वांशे मोषदृशायां तथा संस्कारात् मनस्या कारक स्मरणं निराबाधमेव। तदंशे मोषस्य
तद्भासकोद्बोधकासमवधाने। नच किंचिद्रूपेण तत्प्रकारक संस्कारादपि स्वरूपतस्तत्प्रकारक स्म
रणस्य मोषवशादुत्पत्तौ जातित्वादिसामान्यस्यासत्तिनन्यतत्प्रकारक निर्विकल्प जातिविषयकानु
भवाहितसंस्कारात् जातित्वांशे मोषदशायां स्वरूपतो निर्विकल्प जाति प्रकारक स्मरणसंभवात्।
सार्वज्ञापत्तिरिति वाच्यं। उद्बोधकस्य फलबल कल्पनीयतया। जातित्वमोषदशायां निर्विकल्प जा
तिभासकोद्बोधकस्याकल्पनेनापत्ति विरहादित्यलं पल्लवितेन॥ इत्थं च विशिष्टसंवि[redacted]ः संबंदः
धानवल्लिं बितानकथंचिदपि किंचिद निर्वाह मा[redacted] वहतीति युक्तितंत्रानुगतं तत्र सिद्धांत विरो
धः प्रतिरूपाद्धि॥ केचित्तु विशिष्टसंसर्गीकबुद्धौ विशिष्टसंसर्गीयरक विशेषणीयसंसर्गतायां १९

प्रकारतांश[redacted]तथाविधविशेष्यीयसंसर्गतायां विशेष्यतात्वमावश्यकं। अन्यथा कंबुग्रीवादिमत्वाद्यवच्छिन्नत्व
रूपेण प्रतियोगितासंसर्गककंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्याकारकबुद्धेः भ्रमत्वानुपपत्तेः। तथाहि तादृशज्ञाने
अभावांशे प्रतियोगितासंबंधेन न घटस्य भ्रमः तेन संबंधेन अभावस्य घटकत्वात्। नापि कंबुग्रीवादिम
त्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबंधेन तदंशे तस्य भ्रमः विशिष्टसंबंधाप्रसिद्धेः। नापि स्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताकत्वसंबंधेन तदंशे कंबुग्रीवादिमत्वस्य भ्रमः। तदंशे तस्याः प्रकार[redacted]त्वात् तथासति तादृशधर्म
[redacted]विशिष्टत्वेनाभावोल्लेखापत्तेः। अत एव प्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेन तादृशधर्मांशे अभाव
स्य भ्रमस्यापि न तद्धर्मांशेऽभावस्य प्रकार[redacted]त्वान्नापि प्रतियोगितांशे कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नत्वस्य
प्रतियोगितावच्छेदकत्वांशे कंबुग्रीवादिमत्वस्य वा भ्रमः। तस्य संसर्गघटकतया प्रकार[redacted]त्वादिति। त
स्मात् संसर्गताविशेषेषु प्रकारतात्वविशेष्यतात्वे स्वीकृत्य पश्चात् प्रतिक्षिप्तपक्ष एवापेक्षणीय इति संस
र्गस्यापि विशिष्टधीविषयतासिद्धिः प्रकारतात्वादेः विषयतात्वव्याप्यत्वादित्याहुः। तदपि न शोभनं तथा प्रतिभा

गुरुविषयता

१६

ति। उक्तबुद्धौ प्रतियोगि विशेषणतापन्नस्य कंबुग्रीवादिमत्त्वादेरभावांशे प्रकारत्वोपगमे क्षितिवि
रहेण तदंशे तद्भ्रमस्यैव संभवात्। स्वातंत्र्येण प्रकारतास्थल एव विशेषणा[illegible]विशेष्योल्लेखात्। वत्त्वेन २
अत एव दण्डी चैत्रः कुण्डलीत्यादि विशिष्टानुयोगिक वैशिष्ट्यबुद्धौ समानकालीनत्वसंबंधेन
विशेष्यतावच्छेदकदण्डादेः विधेयकुण्डलाद्यंशे प्रकारत्वेपि न दण्डवत्कुण्डलीत्याकारकता। न
च प्रकारतायाः पारतंत्र्यं दुर्वचमिति वाच्यं। उक्तस्थले प्रतियोगिनिष्ठ विशेष्यतानिरूपित प्र
कारतावच्छेदेनैवाभावांशे कंबुग्रीवादिमत्त्वादेः प्रकारतोपगमात्। न तद्विशेष्यतानिरूपि
तप्रकारतावच्छिन्नत्वस्यैव तत्पारतंत्र्यपदार्थत्वात्। यत्र तु तत्र प्रतियोगि विशेष्यतयाऽभा
वविशेष्यतया च निरूपिता एकैव प्रकारता स्वीक्रियते। स्वातंत्र्येण प्रकारतास्थले तु वि
शेष्यभेदेन प्रकारताभेदः। तादृशप्रकारताया एकैकज्ञानसाधारण्यात्। एवं च तदीयविशेष्य १२

तानिरूपितप्रकारताभिन्नत्वमेव तत्स्वारस्यं। न चैवं सति तादृशज्ञानस्याभावांश इव प्रतियोग्यंशे
स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन कंबुग्रीवादिमत्त्वप्रकारकत्वापत्तिः। अभावविशेष्यतानि
रूपिततत्संबंधावच्छिन्नप्रकारताया एव भवन्मते प्रतियोगिविशेष्यतानिरूपितप्रकारतात्मकत्वा
त्। तथा च तादृशज्ञानं प्रतियोग्यंशे तस्य भ्रमः स्यादिति वाच्यं। तादृशज्ञानस्य हि प्रतियो
गिनिष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संबंधावच्छिन्नकंबुग्रीवादिमत्त्वप्रकारताशालित्वेपि प्रति
योगिनिष्ठ [redacted] विशेष्यतानिरूपिताया तादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गतातन्निरूपकतद्धर्मप्रकार
कत्वेनास्ति तादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गतायाः अभावविशेष्यतयैव समं निरूप्यनिरूपक
भावोपगमात् ([redacted])
([redacted]) इत्थं च तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संसर्गनिष्ठसंसर्ग
तानिरूपकतद्धर्मप्रकारकताकत्वमेव तद्देशे तत्संबंधेन तद्धर्मप्रकारकत्वं मतं न चार्थान्तरप्रसंग इति। तत्स्वत।

त्वं

उभयविषयता तथासतिप्रतियोग्यंशेतादृशज्ञानीयकंबुग्रीवादिमत्त्वप्रकारतायाअपिअभावपारतेन्यापत्तेः।त
७७ द्विशिष्टबोधकशब्देनप्रतियोग्यनुल्लेखापत्तेः।अथप्रतियोगिविशेषणीभूतधर्मस्याभावांशेनि णी
रूढप्रकारताकल्पनापेक्षयासंसर्गतायांप्रकारतालाक्षिकल्पनमेवोचितं।धर्मिकल्पनातोधर्मक
ल्पनायालघुत्वात्।नचभवन्मतेपितद्धर्मावच्छिन्नत्वांशेप्रतियोगिसंसर्गीभूतप्रतियोगित्वविशे
षणतयासंसर्गतायाःकल्पनीयतयाधर्मिकल्पनमावश्यकमितिवाच्यं।भवन्मतेपिअवच्छि
न्नप्रतियोगिताकत्वांशेतद्धर्मनिष्ठप्रकारतानिरूपितसंसर्गतायाःकल्पनीयतयासंसर्ग
ताकल्पनस्यतुल्यत्वादितिचेन्न।अभावांशेप्रतियोगिविशेषणीभूतधर्मस्यप्रकारतामतेप भूत
तियोगिप्रकारतानिरूपितायाःप्रतियोगित्वनिष्ठसंसर्गतायाएवप्रतियोगिविशेषनिष्ठप ण
कारतानिरूपितायाअवच्छिन्नत्वनिष्ठसंसर्गतातोभिन्नरूपितापिएतावतैवतादृशधर्मस्य
स्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वरूपसंसर्गभाननिर्वाहात्।एवंतद्धर्मावच्छिन्नत्वविशेषितप्रतियो च ७७

गित्वनिरूपकत्वे प्रतियोगिसंसर्गीवादिनः तत्र मम यावच्छिन्नत्वप्रतियोगित्वनिरूपकत्वेषु एकैक
संसर्गताकत्वेनस्यतुल्यत्वात् तत्र ताद्दृशावच्छिन्नत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपिततत्तद्धर्मनिष्ठ
संसर्गताकत्वेनस्य न त्वमम ताद्दृशावच्छिन्नत्वनित्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपिततत्तद्धर्मनिष्ठप्र
कारताकत्वेनस्यतुल्यतया भवतां संसर्गतायां प्रकारतात्वादिकत्वेनस्याधिक्यात् । नन्व
भवन्मतेपि ताद्दृशप्रकारतायाः पारतंत्र्यनिर्वाहाय तत्र प्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरू
पितप्रकारतावच्छिन्नत्वकत्वेनमधिकमिति वाच्यं भवन्मतेपि तद्धर्मनिष्ठप्रकारताविशे
षात्मकसंसर्गतायाः अवच्छिन्नत्वानुयोगियोगिकसंबंधविशेषावच्छिन्नत्वस्याधिकस्य क
ल्पनीयतया साम्यात् । अथवा किमेतावत्सूक्ष्मगवेषणया अस्तु संसर्गताविशेषाणां
प्रकारतादिविशेषरूपतां च तथापि संसर्गस्य विशिष्टधीविषयतासिद्धिः संघटितविघटितनि

उरु विषयता

१८ क्तिकसिद्धांतानुरोधेन निःसंख्यकस्वत्वानां विषयतात्वप्रकारतात्वादिव्यापकतामेगभी
कृतयाद्दुरभिभवत्वादितिवदंति। संसर्गतया च सप्रकारताया विशेष्यविशेषताया श्च नि
रूप्यनिरूपकभावाख्यः संबंधविशेषोऽभ्युपगंतव्यः सैव संबंधः कार्यत्वकारणत्व [redacted]
अ[redacted]धेयत्वाधारत्वप्रतियोगियोगित्वादीनां मिथः तादृशसंबंध इव स्वरूपविशेषः पदार्था नुयोगित्वा
तरमेव वाऽन्यथा तत्र तेन संबंधेन तत्प्रकारकमित्येतदर्थस्य दुर्वचत्वात्। न च तत्संसर्गक
त्वे सति तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्प्रकारताकत्वमेव तेन संबंधेन तत्प्रकारत्वमिति क
वाच्यं तथा सति भूतलत्वादौ संयोगेन घटादिकं समवायेन च रूपादिकमवगाहमानायां धि मा
यो भूतलत्वांशे संयोगेन रूपादिप्रकारकत्वस्य समवायेन च घटादिप्रकारकत्वस्यापत्तेः।
[redacted] एवं कपालांशे संयोगेन च भूतलांशे घटमवगाहमानाया बुद्धेः समवाये
न भूतलांशे संयोगेन कपालांशे घटप्रकारकत्वापत्तेः। तत्प्रकारे च तन्निष्ठविशेष्यतानि १८

रूपिततदीयसंसर्गतानिरूपितायास्तदीयप्रकारतायास्तत्प्रतियोगित्वमेवतदीयांशेतत्संबंधेनतत्प्रकारक
त्वं।यस्ययःसंबंधोयत्रभासतेतत्तदीयविशेष्यतातदीयप्रकारताभ्यामेवतदीयसंसर्गतायानिरूप्यनि
रूपकभावान्नोक्तातिप्रसंगः।नचप्रकारतायाःसंसर्गविशेषावच्छिन्नतयातत्संसर्गावच्छिन्नतदीयप्रका
रतानिरूपिततदीयविशेष्यताकत्वमेवतेनसंबंधेनतदंशेतत्प्रकारकत्वमस्तु।किमुक्तनिरूप्यनिरूपक
भावेनेतिवाच्यं।संसर्गनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकस्वरूपसंसर्गावच्छिन्नत्वस्यप्रकारतानांस्वीकृतावेवसंस यां ५
र्गताप्रकारतयोःनिरूप्यनिरूपकभावसिद्धेःसंसर्गतायाःसंसर्गनिष्ठावच्छेदकता[illegible]रूप[illegible]त्वात्।नचैवमपिप्र
कारतेयेषसमंनिरूप्यनिरूपकभावोस्तुनत्वविशेष्यतयापिघटमात्रेबुद्धिनिरूपितायाःसमवायनिष्ठ
संसर्गतानिरूपितप्रकारतायाःघटत्वनिष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वविरहात्।संयोगनिष्ठसंसर्गतानिरू
पितप्रकारतायाश्चकपालविशेष्यतानिरूपितत्वविरहात्उक्तातिप्रसंगवारणादितिवाच्यं।वि
निगमनाविरहेणविशेष्यतयापिसमंतस्यापिनिरूप्यनिरूपकभावस्वीकारात्।एवंचविशेष्यता

गुरुविषयता
१९

प्रकारतयोः साक्षान्निरूप्यकभावोऽप्रामाणिकः किंतु प्रकारतायां विशेष्यतानिरूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेव
विशेष्यतानिरूपितत्वं विशेष्यतायां प्रकारतानिरूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेव च प्रकारतानिरूपितत्वं। कार्यका
रणभावकोटौ यत्र प्रकारताविशेष्यतयोर्निवेशस्तत्र संसर्गस्याप्यवश्यं निवेशात्। तयोर्निरूप्यनिरूपक
भावानभ्युपगमेऽपि गौरवानवकाशादिति। बुद्ध्यां प्रकारता च द्विविधा निरवच्छिन्ना सावच्छिन्ना च तत्र निरव
च्छिन्ना च घटः स्याद्याद्याकारकज्ञानीयघटत्वादिप्रकारता तत्र स्वरूपत एव घटत्वादेर्भानात्। विशेषणतावच्छिन्ना घं
च घटत्ववदिति ज्ञाने तत्र घटत्वे स्वरूपधर्मे तस्यापि विशेषणत्वात्। तादृशी च प्रकारता जात्यखण्डोपाध्यादिभि
न्नेन स्वीक्रियते। अवच्छिन्ना च घटत्ववदिति ज्ञानीयघटादिप्रकारता तत्र घटत्वादेरवच्छेदकत्वात्। न च ता
सम ३ दृशप्रकारतायाः घटत्वादिना नावच्छेद्यावच्छेदकभावो निर्युक्तिकः द्रव्यवदिति ज्ञाने तादृशज्ञानस्य
ये २ घटांशे विभिन्नप्रकारतयैव वैलक्षण्योपपत्तिरिति वाच्यं। तादृशज्ञानीयघटादिप्रकारतायाः घटत्वाद्य
वच्छिन्नत्वानभ्युपगमे द्रव्यवत्त्वं घटश्चेत्याद्याकारकसमूहालम्बनात्मकज्ञानात् घटवद्भूत १९

खंडद्वयं चेति समूहालंबनस्यैव वैलक्षण्यानुपपत्तेः। उभयोरेव घटयोर्बोद्धव्यत्वघटत्वोभयप्रकारकत्वोद्भूतत्वोदोघट त्वा०
प्रकारकत्वाच्च। अस्मन्मते पुनराद्ये द्रव्यत्वावच्छिन्नाघटीयाप्रकारता अंत्ये च घटत्वाव [illegible]भासेति प्रकारता वैल छि
क्षण्यात् तयोर्वैलक्षण्यं वस्तुतस्तु घटत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपितत्वमेव घटादिनिष्ठप्रकारताया घटत्वा
द्यवच्छिन्नत्वं न च प्रकारता विशेष्यतयोरेव निरूप्यनिरूपकभावो न तु प्रकारतयोरपीति वाच्यं त
त्र घटादिनिष्ठाया भूतलादिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारताया एव घटत्वादिप्रकारता
निरूपितविशेष्यतात्मकत्वात् तादृशप्रकारतयोर्निरूप्यनिरूपकभावोपपत्तेः। किंचित्तु घ
टत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदेन भूतलांशे घटस्य प्रकारता घटवदिति ज्ञाने स्वी
क्रियते। अत एवोक्तज्ञानयोर्भेद इत्याहुः। तन्न चिंत्यं। परंतु घटवदित्याकारक विशिष्टविशे
षणकज्ञानं हि द्विविधं विशिष्टवैशिष्ट्यात्मकं विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणमिति रीत्या घटघ

९८ ती

त्वाद्यवगाहि। तत्र प्रथमे घटत्वादेः प्रकारतावच्छेदकत्वं द्वितीयेतु प्रकारतात्मकविशेष्यतानिरूपित
प्रकारत्वं नतु प्रकारतावच्छेदकत्वमपीत्याहुः। तन्न। वैशिष्ट्यवैशिष्ट्यविचारे स्फुटीभविष्यति विशेष्य
ताचक्वचिन्निरवच्छिन्नाक्वचिद्विशेषणान्तरावच्छिन्ना च। तत्र निर्धर्मितावच्छेदके घटइत्याद्या क
क कारकज्ञाने निरवच्छिन्ना। सधर्मितावच्छेदके घटत्वादिविशिष्टज्ञाने च घटत्वादिप्रकारतानि
रूपितविशेष्यताइदंत्वावच्छिन्ना। अतएव इदंत्वादिकं तत्र धर्मितावच्छेदकमित्युच्यते विशेष्य
तावच्छेदकताया एव धर्मितावच्छेदकत्वपदार्थत्वात्। विशेष्यतानिरूपितमवच्छेदकत्वं च न
तेन निरूपितप्रकारत्वं। तथा सति घट इत्यादिज्ञाने अयं घट इत्यादिज्ञाने च घटस्य धर्मितावच्छेद ख
क कत्वापत्तेः निर्धर्मितावच्छेदकविशिष्टबुद्धिविलोपप्रसंगाच्च। किंतु प्रतियोगित्वादिनिरू
संबंध पितावच्छेदकत्ववत्स्वरूपविशेषः पदार्थान्तरमेव वा। अथवा प्रकारताविशेष एव तत्। अन्यथा २०

क १ स्वधर्मितावच्छेदकज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकप्रकारकत्वोपपत्तये तन्निष्ठतज्ज्ञानीयप्रकारतारकत्वे
गौरवात्। न च ज्ञानांतर[illegible]कृतप्रकारतयैवोपपत्तेः नातिरिक्तप्रकारताकल्पनमिति वाच्यं। ए
वमपि तद्धर्मितावच्छेदकसमानविषयताक[illegible]ज्ञानेषु तादृशप्रकारताप्रतियोगित्वक
ल्पनापेक्षया तादृशसाधारणैकधर्मितावच्छेदकतायां प्रकारतात्वकल्पने लाघवात्। न
चैवमयं घट इत्यादिज्ञाने इदंत्वादेः स्वस्यापि धर्मितावच्छेदकतापत्तिः ततोयमयं इत्याद्या
कारकस्मरणादिप्रसंग इति वाच्यं। यत्तत्तदीयप्रकारतायन्निरूपिताया धर्मितावच्छे
दकताया आश्रयस्तत्तदीयधर्मितावच्छेदकः उक्तस्थले च इदंत्वनिष्ठधर्मितावच्छेदकता
याः स्वात्मकप्रकारताया निरूप्यनिरूपकभावविरहान्नातिप्रसंगः। न चैवमपि इदंत्वादि

गुरु विष० केघटत्वादेरपिधर्मितावच्छेदकेनस्यात्तन्निष्ठधर्मितावच्छेदकतयाघटत्वादिप्रकारतायाअपिनिरूप्यनिरू
४१ पकभावमानाभावात् । परं परस्यानिरूप्यनिरूपकभावस्यचप्रकृतेपिसत्वादितिवाच्यं । एतदनुरोधेने
वधर्मितावच्छेदकत्वविशेषणीयप्रकारत्वयोरपिनिरूप्यनिरूपकभावोपगमात् । यत्प्रकारता
निरूपितत्वावच्छेदेनविशेष्यतायाःयदवच्छिन्नत्वंसएवतन्निष्ठधर्मितावच्छेदकउक्तस्थलेचघटप्र
कारतानिरूपितत्वावच्छेदेननविशेष्यतायाःस्वावच्छिन्नत्वमतोनस्वाश्रयस्यधर्मितावच्छे
दकत्वापत्तिरित्याप्याहुः । विशेष्यताचसमूहालंबनेप्रकारभेदाद्भिद्यते । समूहालंबनस्यप्र
त्येकप्रकारकज्ञानसामग्रीसमाजजन्यत्वेनतयाप्रत्येकप्रकारकज्ञानीयनानाविशेष्यताप्रति
तत्र योगित्वस्यैकत्रातात् । अयंघटःदंडीकुंडलीत्याद्याकारकेधर्मितावच्छेदकापरधर्मप्रकारकज्ञाने

धर्मितावच्छेदकतायाः प्रकारता विशेष्यत्वमेतदुभयप्रकारतानिरूपितैकैव विशेष्यता धर्मितावच्छेदके
ज्ञानांतरसाधारणप्रकारतास्वीकारे तु प्रकारभेदेन विशेष्यताभेदः । यत्र द्वयोर्विशेषणविशेष्यता
ङ्२ वच्छेदकभावानापन्नखड्गकुंडलत्वाद्युभयविशिष्टविषयकः खड्गीकुंडलीचैत्र इत्याकारकबोधोऽनु
भवसिद्धः तदा तत्राप्युभयप्रकारतानिरूपितैकैव विशेष्यता अन्यथा समूहालंबनाद्वै
लक्षण्यानुपपत्तेः । एवं मिथो विशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुंडलोभयादिकं य
त्र शौर्यादि धर्मितावच्छेदकतया भासते खड्गी कुंडली चैत्रः शूर इत्याद्याकारके तादृशबोधे
च खड्गकुंडलोभयादिप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यता तादृशविशेष्यतावत्तादृशोभयाव
च्छिन्नशौर्यादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातो भिन्ना । भिन्नावान्तितु पूर्वोक्तवदूहनीया । एवं खड्गाद्य
करं तु धर्मितावच्छेदकतापन्नस्यैवापरस्य कुंडलादेर्विधेयधर्मितावच्छेदकत्वं यत्र तत्र खड्गादिप्रकारतानिरूपि

गुरुविष० तत्कुण्डलाद्यवच्छिन्नविशेष्यता विधेयप्रकारतानिरूपिताभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यता तयोरभेदः अ
२२ न्यथा मिथो विशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुण्डलोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यकत्वी
यादि विधेयकबोध एव यत्र स्यात् तत्र्येण कुण्डलस्य खड्गधर्मितावच्छेदकतया भानं तादृशसमू
हालम्बने स्वीयत्वे वैलक्षण्यानुपपत्तेः। एवं च सति कुण्डलादेः खड्गादिप्रकारतानिरूपितविशे
ष्यतायाः अवच्छेदकत्वेऽपि यथा न तस्य स्वधर्मितावच्छेदकत्वं तथोपपादितं प्रागेव। तत्रोक्त
विशेष्यते भिन्न एव किन्तु एकविशेष्यतापरविशेष्यतावच्छेदकभावापन्ने ति समूहालम्बना
इत्थं द्विशेषणद्वयाप्यनुः। प्रकारतादिवद्विधेयत्वमपि विषयान्तरं न तु तत्प्रकारत्वमेव तत्तद्धर्मिता तां
वच्छेदकस्यापि तथात्वापत्तेः। अथ विशेष्यतावच्छेदकताभिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्र
कारत्वैव विधेयता। पर्व[redacted]तो वह्निमानित्यादौ च पर्वतत्वादिरूपधर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रकारता २२

धर्मितावच्छेदकतात्मिकैव। धर्मितावच्छेदकतायाः प्रकारतात्वस्य व्यवस्थापितत्वात्। अतोऽनत
त्र पर्वतत्वादेर्विधेयतापत्तिः। तादृशज्ञाने वन्ह्यादेरिव वन्हिमत्पर्वतत्वादेः शाब्द्यादौ वन्ह्यादे
र्विधेयतावारणाय मुख्यविशेष्यतानिरूपितत्वं विशेषणं मुख्यत्वं च विशेष्यतायां प्रकारता
नवच्छिन्नत्वं प्रकारताभिन्नत्वं वा। न च विशेष्यतावच्छेदकताभिन्नत्वाद्युपस्थितिं विनापि पूर्व प्य
तो वन्हिमानित्याद्यनुमित्यनन्तरं पर्वतो वन्हिमनुमिनोमीत्याद्याकारकस्य वन्ह्यादिविधेय
कत्वावगाहिनोऽनुव्यवसायस्योत्पत्त्या निरुक्तप्रकारतायाः विधेयतात्मकत्वेनोपपद्यत
इति वाच्यं। वन्हिप्रकारकानुमितित्वस्यैव तादृशानुव्यवसायविषयत्वोपगमात्। न चैवं
वन्हिमान्पर्वतो घटवानित्यनुमित्यनन्तरमपि तादृशानुव्यवसायापत्तिरिति वाच्यं। निरुक्त
तन्निष्ठप्रकारताकत्वस्य तत्प्रकारकानुमितित्वव्यंजकतया तादृशापत्त्यसंभवात्। भवन्मतेऽपि

गुरुविष०
२३

नद्विधेयकानुमितौ यथा कथंचिदुपस्थित तद्विधेयकत्वपर्हौणाय तत्र तद्विधेयकत्वहेतुता
याआवश्यकत्वात् । न च तादृशानुव्यवसायित तन्निष्ठ विलक्षणविषयतारूपविधेयतायाः प्र
तियोगितासंबंधेन हेतुत्वकल्पनापेक्षया निरुक्ततन्निष्ठप्रकारतायाः गुरुशरीरायाः स्वसं
बंधेन हेतुत्वकल्पने गौरवाद्विलक्षणविषयतासिद्धिरितिवाच्यं । कार्यकारणभावल
घवानुरोधेन जात्यतिरिक्तपदार्थसिद्धेः सिद्धांतविरुद्धत्वात् । अन्यथा धूमादिपरामर्शज
न्यतावछेदकतया [illegible]लोकादिलिंगिकानुमितिव्यावृत्तविलक्षणविषयतासिद्धिप्रसं
गात् । न च निरुक्तप्रकारतातोतिरिक्तैव विधेयताख्या विषयता अन्यथा धर्मितावछे
दकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायां वन्हिमान्पर्वतो घटो वा नित्याद्यनुमित्यनंतरं पर्व
ते घटमनुमिनोमि न वन्हिमित्याकारकस्य वन्हिविधेयकत्वाभावावगाहिनोऽनुव्यवसा २३

यस्याप्युक्तापप्रसंगात् । वन्ह्यादिप्रकारकानुमितिविषयकस्य वन्हिप्रकारकत्वसामान्याभावावच्छेदंब
नत्वासंभावादिति वाच्यं । धर्मितावच्छेदकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायां तादृशप्रतीतेः प्रामा
णिकत्वे निरुक्तप्रकारतायामेव विधेयतात्वाख्यधर्मविशेषस्वीकार्यतेन रूपेण निरुक्तप्रका
रतायाः प्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नाभावकस्यैव तादृशप्रतीतिविषयतायाः स्वीकरणीय
त्वात् । भिवन्मतेपि संबंधभेदाभिन्नविधेयतानामननुगमाय तादृश्यातिरिक्तधर्मस्वीकारस्या
वश्यकत्वात् । अन्यथा विधेयतानामनतिप्रसक्तसामान्यधर्मावच्छिन्नाभावासंभवेन त
त्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावकूटस्यैव तादृशप्रतीतिविषयतायाः स्वीकरणीयतया अभावकू पेर
टस्य विशिष्ययुगसहस्रेणापि दुर्ग्रहत्वमशक्यतया तादृशप्रतीतेरेवानुपपत्तेः । विधेयताप्र
तियोगिकाभाववत्त्वं न तावत्संभावनात् तद्विषयत्वोपगमेन तादृशप्रतीतेः प्रतियोगितावच्छेदकतानव

गुरुविषय· गाहित्ययावन्हिमनुमितिनामीत्यादिप्रतीतिविरोधित्वानुपपत्तेरिति चेन्न। निरुक्तप्रकारतायाएवविधे
२४ यतात्वे पृथिव्यांजलादिभेदः ह्रदे धूमाभाववह्न्याद्याकारकसाध्यविशेष्यकानुमितीनां तद्विधे
यकत्वानुपपत्तेः। तथाविधानुमितिविशेष्यतायां विधेयतात्वोपगमान्नेयमनुपपत्तिरिति
चेत्तर्हि तादृशानुमितिविशेष्यतायास्तत्समानप्रकारकसमानविशेष्यकपृथिव्यादिसा
ध्यकानुमितावपि सत्वेन तस्या अपि तदंशे साध्यादिविधेयकत्वापत्तेः। अथ पृथिव्यादिपक्षकता
दृशानुमितित्वसाध्यकतादृशानुमित्योर्भिन्नाभिन्नैव तादृशविशेष्यता। एवंच साध्यविशे
ष्यकानुमितिविशेष्यतायामेव विधेयतात्वमभ्युपेयत इति नोक्तातिप्रसंग इति चेन्न। सा
ध्यविशेष्यकानुमितावतिरिक्तविधेयतात्मकविशेष्यतोपगमे तु तरभेदः पृथिव्यां इ
त्याद्याकारकपृथिवीसाध्यकानुमितौ विधेयतानात्मकविशेष्यतास्तत्तथाविधप्रत्यक्षेन २४

न्यद्विशेष्यत्वमिति तिसृणां विशेष्यतानां कल्पनापेक्षया प्रत्यक्षानुमितिसाधारण्याः साध्यविशे
ष्यकसाध्यविशेषणकानुमितिसाधारण्याएकस्याविधेयतायाश्च कल्पनेस्यौर्वोचितत्वात् । न
चास्मन्मते अनुमितौ या विधेयतात्मिका विशेष्यता सैव प्रत्यक्षेपीति न विशेष्यतात्रयकल्प
नमिति वाच्यं । प्रत्यक्षे विधेयतात्मिकान्यात्मिका वा विशेष्यता कल्प्यत इत्यत्र विनिगम ३
नाविरहात् । यत्तु साध्यविशेषणकानुमितौ क्लृप्तनिरुक्तप्रकारतैव विधेयता अतिरिक्ता वि
धेयता तु साध्यविशेष्यकानुमितावेव अनन्तसाध्यविशेषणकानुमितिव्यक्तिषु अतिरि
क्तविधेयतासंबंधकल्पनापेक्षया तन्निरूपितस्वत्वान्तरनिरुक्तप्रकारतास्तु विधेयतात्व
कल्पने लाघवादिति तदपि न चारु । तादृशप्रकारतायाः विधेयतात्वोपगमे पर्वतो वह्निमा

उक्तविषय॰ न्पर्वतोनिर्धूमःस्यादितिसमूहालंबनापत्त्यात्मकज्ञानस्यवन्ह्यादिविधेयकत्वा[redacted]प
२८ त्तेः।नचेष्टापत्तिः।तथासतितादृश्याप्रत्ययनंतरंपर्वतेधूमाभावमापादयामिनतुवन्हिमित्याकारक
वन्हिविधेयकत्वाभावप्रतीतेरनुपपत्तेः।एतेनसाध्यविशेष्यकानुमितिरेवाप्रामाणिकीअप्र
सिद्धसाध्यकस्थलेविशेष्येविशेषणमितिरीत्यासाध्यविशेषणकानुमितिरेवोत्पद्यतेवि
शिष्टबुद्धिसामान्येविशेषणज्ञानहेतुतायानिर्युक्तिकत्वात्।तथाचानिर्युक्तप्रकारतैवविधेय रु
ताभावसाध्यकस्थलेतुसाध्यविशेष्यकानुमितेरत्यंताप्रामाणिकतयातत्रसुतरामेवत्य
पिनिरस्तं।यत्तुअनुमितावापत्तौचतद्व्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वमेवतद्विधेयकत्वमितित[illegible]न्।य
तो तोऽतिरिक्तविधेयकत्वानभ्युपगमेतद्व्याप्यवत्ताज्ञानस्यस्थानेतत्तोत्पन्नतत्प्रकारकानुमितित्वादिक २८

मेवतन्यतावच्छेदकं वाच्यं । न तु तत्र विधेयतानिवेशासंभवः आत्माश्रयप्रसंगात् । तथा च सिद्ध्यभावा
पाद्यव्यतिरेकनिश्चयरूपकारणासमवहितवह्निव्याप्यवत्ताज्ञानानंतरोत्पन्नयोः वह्निमत्पर्वतत्वाव
च्छिन्नपक्षकधूमादिविधेयकानुमित्यापत्त्योरपि तादृशज्ञानजन्यतया वह्निविधेयकत्वप्रसंगात्
तिपक्षताविशेषाश्रितन्यत्वस्य विधेयता । शरीरघटकत्वपक्षताद्युपस्थितिविरहकालेऽपि सर्वानुम
मी वसिद्धायाः वह्निं नानुमिनोमीत्याद्याकारकप्रतीतेरपलापप्रसंगात् । न च पक्षताविशेषजन्यत्ववि
शिष्टस्वव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वसंबंधेन वस्तुतोस्मदन्यत्वमेव तादृशप्रतीतिविषयोऽस्तु तत्र च न प
क्षताद्युपस्थितिनिरपेक्षायां संबंधज्ञानस्य विशिष्टबुद्धावहेतुत्वादिति वाच्यं । अनंतपदार्थघ
टित । तादृशधर्मस्य संबंधत्वमानाभावात् । एवमतन्मतेऽत्र शाब्दबोधस्य सविधेयकत्वानुपपत्तिः

९ न्यक्कारो ह्ययमेव मे यदरयस्तत्राप्यसौ तापसः सोऽप्यत्रैव निहन्ति राक्षसकुलं जीवत्यहो रावणः ॥ धिग्धिक् छ
त्रजितं प्रबोधितवता किं कुंभकर्णेन वा स्वर्गद्वारकपाटलुठने विधोत्सून्नैः किमेभिर्भुजैः ॥ १ ॥

गुरु विष० तस्य आप्यवक्ताज्ञानजन्यत्वात् । न च तत्र प्रकारतैव विधेयतेति वाच्यं । पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञानजन्यशाब्दबोधे
२६ वह्न्यादेर्विधेयतानुपपत्तेः । न च तत्र वह्न्यंशे पर्वतविधेयत्वमेव विधेयं न तु पर्वतांशे वह्निरिति वाच्यं । शा
ब्दबोधे क्रमनिर्दिष्टपदार्थसंसर्गस्यैव विधेयत्वात् । अत एव न्यक्कारो ह्ययमेव मे यदरय इत्यादौ विधेयत्वेन ता व मे
त्पर्यविषयस्य न्यक्कारादेः प्राङ्निर्दिष्टपदोपस्थाप्यतया तद्विधेयकान्वयबोधासंभवात् तदालंकारि
का विधेयाविमर्षदोषमुदाहरन्ति । अत एव गुणानां गुणत्वमित्यादौ गुणत्वस्यैवोद्देश्यतावच्छे
दकतया विधेयतया चान्वयबोधानुपपत्तिराशंकिता वर्द्धमानोपाध्यायैः । विशेष्यस्या
विधेयत्वे तत्र गुणत्वस्य तस्त्वनुपपत्त्या तादृशाशंकनासंगतिः । न च परार्थानुमाने गुणत्वरू
पत्वस्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नेतरत्वभेदसाधनोपयुक्तादित्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिगुण २६

त्वेवान्वयमित्येतादृशोपन्यासावयवार्थान्वयबोधानुपपत्तिरेवैतैराशंकितेतिवाच्यं। तत्र दंडवान्नरकोऽ
दंडवानित्यादौ। विधेयविधेययोरेकत्वाभिमानाधिकरण्येन गुणत्वसंबंधिन एवाभेदसंबंधे नविधेयता ८
या। वान्वयबोधानुपपत्तिविरहात्। नन्वनामार्थस्य साक्षादन्वयस्यासुपपन्नतया पर्वते वह्निरित्या
दौ पर्वताद्यंशे कथं विधेयतायाऽन्वय इति वाच्यं। साक्षाद्विशेषणविशेष्यभावेनान्वयस्यैव नामा
र्थयोरनभ्युपगमात्। अत्र परंपरयैव विशेषणविशेष्यभावोपगमात्। अथ [illegible]गाद्बोधेच
रमानिर्दिष्टपर्थे। स्यविधेयत्व वपुर्विरूपाक्षमित्यादौ अक्षपाक्षिरूपस्य विधेयत्वानुपपत्तिः। वि क्ष्णो
रूपविशिष्टस्याक्षण एव तत्र वपुषो विधेयत्वे अलक्ष्यजन्मतेत्यत्रापि अलक्ष्यजन्मतायाः
विधेयतया तात्पर्यविषयत्वमित्यस्य वक्तुं शक्यतया अलक्ष्यताया अविधेयत्वेनाविमृष्टवि
वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगंबरत्वेन निवेदितं वसु॥ वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने॥१॥

उद्देश्यता धेयांशे शाब्दग्रहणताया अनुपपत्तिः । यस्त्विति तत्रोद्देश्यस्य तन्मनो विवक्षितमहादेवायकर्षसंपादकतया
न्त्र नविधेयत्वेन विवक्षितत्वं किंतु अपितु तन्मनोऽद्देश्यताया एवेति मन्यते तदा तुल्यं प्रकृतेपीति चेन्न
समासातिरिक्तस्थले चरमनिर्दिष्टस्य विधेयतानियामकत्वात् । एवं निरुक्तप्रप्रकारतायाः विधे
वी यतात्वे द्वितीयमौर्वीमिकेयादौ विधेयत्वेन विवक्षितस्य समासघटकपूर्वपदेन प्रतिपादने विधेयावि
ती मर्शः । मौर्वीद्वितीयामित्यत्र स्योमस्त्रपदेन प्रतिपादने दोषो द्वावत्यालंकारिकप्रवादविरोधश्चेति । वि ३
धेयतावत् निरूपितोद्देश्यतापि प्रकारतादिभिन्नविषयताविशेष एव । न च विशेष्यतैवोद्देश्य
ता पर्वतो वह्निमानित्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधे साध्यविशेष्यकानुमितेः प्रामाणिकत्वेन तत्र
पर्वतस्योद्देश्यतानुपपत्तेः । न च विधेयता निरूपकत्वमुद्देश्यत्वं तच्च यद्यंशे विधेयस्य विधेयत्वं २७

स ४

तस्यविशेष्यत्वप्रकारत्वेवास्तितमेवेति। किमुद्देश्यताख्यातिरिक्तविषयत्वोपगमेनेतिवाच्यं। उद्देश्यत्वमेवाति
रिक्तं तन्निरूपकत्वं विधेयत्वमित्युभयस्यापि वस्तुगत्यतया विनिगमनाविरहेणोभयस्यैवातिरिक्तत्वासि
द्धेः। इत्यवधेयं। अत्र विधेयत्वमुद्देश्यत्वमतिरिक्तं तयोर्विषयतात्वे मानाभावः। पर्वतो वह्निमानित्यनु
मितौ पर्वतवह्न्योस्तुल्यतया विधेयत्वस्य साधारण्याद्विशेषताप्रकारतास्वीकारस्यावश्यकतया त
त एव तादृशज्ञानस्य तद्विषयकत्वोपपत्तेः। प्रकारताहीनो तत्रानुगमे तादृशानुमित्यादीनां बा
धाद्यप्रतिबध्यत्वप्रसंगः। विरोधिज्ञानाप्रतिबंधकत्वप्रसंगश्च प्रकारतादीनामेव तादृप्रतिबध्य
प्रतिबंधकभावावच्छेदकत्वादितिदिक्। । इति श्रीगदाधरविरचितो विषयताविचारः समाप्तः

॥ छ॥ ।।।।।। छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ।।।।।।।।।छ

गुरु

२८

बादार्थ

गुरुविषयलाविचारःसमाप्तः॥
स्वामिदी[illegible]